

TÉZISFÜZET

Bauernhuber Enikő

*Les relations littéraires franco-hongroises
et l'influence de la culture française
à travers les œuvres de Zoltán Ambrus (1861–1932)*

*Francia-magyar irodalmi kapcsolatok
és a francia kultúra hatása
Ambrus Zoltán (1861–1932) műveiben*

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Irodalomtudományi Doktori Iskola
Vezetője: Hargittay Emil egyetemi tanár
Témavezető: Martonyi Éva professor emerita

Budapest

2021

1. A kutatás előzményei, problémafelvetés

A disszertáció témája a francia-magyar irodalmi kapcsolatok bemutatása Ambrus Zoltán (1861–1932) író, újságíró, kritikus, műfordító művein keresztül, a francia kultúrával való sokrétű kapcsolatainak feltárásával. A doktori dolgozat az író életművének elsősorban azon alkotásait helyezi a vizsgálat középpontjába, melyek által a francia irodalom jelenléte, hatása és befolyása leginkább megragadható.

E témaválasztást a két kultúra kapcsolattörténetének és Ambrus művei recepciójának áttekintése során szerzett következő tapasztalat indokolja: Ambrus Zoltán kora művelődésének és kultúrájának meghatározó alakja, szerteágazó életműve azonban sohasem állt az érdeklődés középpontjában, a francia-magyar kapcsolatok történetét tárgyaló munkák sem helyezik előtérbe jelentőségét. Az értekezés tehát a francia-magyar irodalmi kapcsolatokkal való szoros összefüggésben kívánja ráirányítani a figyelmet e gazdag és részben kiadatlan életműre.

A doktori dolgozat abból a jelenségből indul ki, mely szerint a francia nyelv, művészet, kultúra és irodalom szeretete, alapos ismerete, értő átadása az író szinte minden tevékenységében tetten érhető és az egész életművet áthatja.

2. A követett módszertan

A disszertáció korpuszát az írói életmű kevésbé ismert, feltárt és vizsgált részei alkotják. A doktori dolgozat első részében a korabeli francia-magyar irodalmi kapcsolatok kontextusában mutatja be

Ambrus Zoltán 1885–1886-os párizsi tartózkodását forrásként annak legfontosabb dokumentumaira – az író a *Nemzet* folyóirat számára készült párizsi tárcáira és részben kiadatlan levelezésére, valamint az írói hagyaték vonatkozó, nagyrészt feltáratlan anekdotáira – támaszkodva, vázolja az írói életpályára gyakorolt legfőbb hatásokat is.

Ambrus Zoltán újságírói tevékenységét a második fejezetben, kritikusai működését a harmadik részben, műfordítói pályáját a negyedik fejezetben tárgyalja a dolgozat, mindvégig a francia-magyar irodalmi kapcsolatok megvilágításában, mindenekelőtt az írói hagyaték még kiadatlan dokumentumaira koncentrálna. Az értekezés ötödik fejezetében sor kerül a közönség által leginkább ismert és olvasott, az irodalomkritikusok által gyakran elemzett művészregényére, a *Midas királyra* (1891–1892, 1906) is, annak tematikus és összehasonlító elemzésére, a francia kultúrára és művészetekre tett gazdag utalásrendszere és az Ambrus számára fontos francia alkotókkal (Guy de Maupassant, Émile Zola) való párhuzam ábrázolása által.

Az írói hagyatékok dokumentum-feldolgozó módszerét követve a disszertáció eredeti filológiai kutatáson is alapul. A dolgozat hatodik fejezetében és az ehhez kapcsolódó függelékben elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található, még rendezés, feldolgozás és leltározás alatt álló, részben kiadatlan írói hagyaték (OSZK Fond 471), valamint a Petőfi Irodalmi Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára gyűjteményeinek az értekezés témája szempontjából fontos dokumentumait (pl. kiadatlan

kézíratos levelezés, autográf kéziratok, feljegyzések, lapkivágatok, személyi dokumentumok) tekinti át. Mindez további új összefüggések, érdekes kapcsolódások, kölcsönhatások feltérképezésére is lehetőséget nyújt Ambrus korának francia és magyar kultúrája között.

A kutatás és a disszertáció fő célja egy feltáró irodalomtörténeti munka elkészítése, melyben a korabeli francia-magyar irodalmi kapcsolatok kontextusa felől, Ambrus saját korának francia kultúrájával való sokrétű kapcsolata szempontjából közelítjük meg az író műveit, azokat az írói életműben és hagyatékban felfedezhető, szerteágazó francia-magyar irodalmi kapcsolatok fényében mutatjuk be.

A doktori disszertáció legfőbb célkitűzése a franciás érdeklődésű író e nézőpontból fontos, már megjelent és még kiadatlan műveinek, valamint új forrásként az írói hagyatékban található, ugyancsak ezen aspektusból érdekes, kiadatlan anyagok szélesebb körű feltárása és megismertetése.

3. Az új eredmények

A disszertációban az Ambrus Zoltán életművében felfedezhető, szerteágazó francia-magyar irodalmi kapcsolatok nézőpontjából mutatjuk be a sokszínű és gazdag írói életművet, annak elsősorban feltáratlan és kiadatlan részeit kiemelve.

A feltáró céllal született doktori értekezés tehát az író életművében felfedezhető francia-magyar irodalmi kapcsolatok fényében, az egyes írói (újságírói, kritikusi, szerkesztői műfordítói,

irodalomszervezői) tevékenységek bemutatására koncentrálnak, melyek mindegyike már önmagában is kultúraközvetítés.

A disszertáció az újságírás, a kritika és a műfordítás szerepét tárgyalja az író életművében a korabeli francia kultúrával való szoros összefüggésben. Emellett a dolgozat Ambrus mint szépíró legnépszerűbb művének, a *Midas király* (1891–1892, 1906) című művészregénynek összehasonlító elemzésére is kitér két francia művészregénnyel (Émile Zola: *L'Œuvre* [*A mestermű*], 1886; Guy de Maupassant: *Fort comme la mort* [*Erős, mint a halál*], 1889) való tematikus összevetése, rokonítása és a regény francia kultúrára tett gazdag utalásrendszerének felvázolása által. Végül az értekezés záró részében és a hozzá szorosan kapcsolódó függelékben Ambrus Zoltán elsősorban budapesti közgyűjteményekben őrzött, részben kiadatlan írói hagyatékáról nyújt áttekintést a választott téma szempontjából.

3.1. A disszertáció tartalmi felépítése

3.1.1. Francia-magyar irodalmi kapcsolatok a XIX. század végén

A 6 fő fejezetből álló disszertáció első fejezetének első része a XIX. század végének francia-magyar irodalmi kapcsolatait tekinti át. Ambrus mellett, más példákat is hozva a korszakból a francia hatás többféle szemléltetésére, két magyar író kortárs és közeli barát, Justh Zsigmond (1863–1894) és Bródy Sándor (1863–1924) francia kultúrával és irodalommal való kapcsolatát is megidézzük. Ebben a részben az a fő célkitűzésünk, hogy a kor francia-magyar

irodalmi kapcsolatainak kontextusában mutassuk be tényfeltáró céllal Ambrus Zoltán 1885–1886-os párizsi tartózkodását annak legfontosabb forrásaira – az író a *Nemzet* folyóirat számára készült, eddig feltáratlan párizsi tudósításaira (15), részben kiadatlan levelezésére és az írói hagyaték kiadatlan dokumentumaira – támaszkodva. Az értekezés összességében az 1885–1886-os párizsi tartózkodás alapos ismertetéséből kiindulva ezen 8 hónapos időszak írói életpályára gyakorolt legfőbb hatásait vázolja fel.

Ezt követően a disszertáció Ambrus Zoltán egyes írói tevékenységeinek bemutatására koncentrál: az egymást követő fejezetek az újságírás, a kritika, a műfordítás szerepét tárgyalják a francia irodalom hatásával összefüggésben, majd az ötödik rész Ambrus mint szépíró legismertebb művét, a *Midas király* című művészregényt mutatja be.

3. 1. 2. Az újságírás Ambrus Zoltán életművében

A második fejezetben Ambrus Zoltán újságírói pályáját tekintjük át a francia-magyar irodalmi kapcsolatok megvilágításában, a legjelentősebb sajtóorgánumok kiemelésével, a francia kultúrával kapcsolatba hozható korabeli irodalmi folyóiratok újságírójaként, szerkesztőjeként és lapalapítójaként végzett sokrétű tevékenységén keresztül.

Áttekintésünk alapján megállapítható, hogy Ambrus újságíróként és folyóirat-szerkesztőként erősen kötődik a francia irodalomhoz, kiemelkedő szerepet játszik a *Nyugat* indulását előkészítő lapkísérletek megvalósításában. Ugyanakkor inkább

kezdeményező funkciót tölt be a magyar irodalmi újságírás történetében: az európai kultúra értékeit és üzenetét közvetíti, amivel jelentősen hozzájárul a XX. század első felének magyar irodalmi és művészi megújulásához.

3. 1. 3. A kritika Ambrus Zoltán életművében

A harmadik fejezetben Ambrus Zoltán kritikusi pályájának alakulásáról nyújtunk áttekintést ugyancsak a francia-magyar irodalmi kapcsolatok nézőpontjából. Szó esik irodalomkritikusi indulásáról; a francia irodalom felé való erős irányultságáról, ami kritikái témáiban mutatkozik meg; azokról az irodalmi, művészeti és színikritikáiról, melyek a francia kultúrával való kapcsolata szempontjából fontosak.

Ambrus korának kiemelkedő kritikusa, írói pályájának, életművének ez az egyik csúcsteljesítménye. A francia kultúra, irodalom, művészetek, színház, zene jelenléte, más európai kultúrák mellett, elsődleges kritikái tárgyában és témáiban, melyek által a francia kultúra értékeit adja át a magyar közönségnek.

3. 1. 4. A műfordítás Ambrus Zoltán életművében

A negyedik fejezetben Ambrus műfordítói pályáját, a műfordítói tevékenység kibontakozását ismertetjük ugyancsak a francia-magyar irodalmi kapcsolatok megvilágításában, elsősorban a francia kultúra és irodalom köréből vett, franciáról magyarra készült fordításain keresztül.

A fordítói pálya a francia irodalom ígézetében indul (lásd első

fordításai, legjelentősebb fordításai, más nyelvekből történő fordításokhoz képest a franciából készültek a legnagyobb arányban fordítások a fordítói életműben). Gustave Flaubert *Madame Bovary* (1857) című regényének első magyar fordítása Ambrus Zoltán munkája: folytatásokban jelenik meg a *Revue des Deux Mondes* mintájára létrehozott *Új Magyar Szemle* folyóiratban 1900-ban (itt még nem teljes, nem jut a regény végére a fordító), kötetben 1904-ben a Révai Kiadó *Klasszikus Regénytár* című sorozatában jelenik meg az első teljes magyar nyelvű fordítás. Ez a legfontosabb fordítói vállalkozás és a legjelentősebb műfordítás az életműben, Guy de Maupassant és Anatole France egyes műveinek magyarra történő fordítása mellett.

A műfordításokról szóló fejezetben kitérünk a gyűjteményes kiadásokra és sorozatokra, melyek Ambrus Zoltán irányításával és szerkesztésében, bennük a francia irodalom meghatározó jelenlétével valósultak meg. Ambrus saját műveinek francia fordításait is számba vesszük, melyek megjelenése szempontjából fontos szerep jut a *Revue de Hongrie* (1908–1931) és a *Nouvelle Revue de Hongrie* (1932–1944) kultúraközvetítő folyóiratoknak. Emellett felsorakoztatjuk az író műveinek más nyelvekre történő fordításait és Ambrus véleményét is idézzük a magyar irodalom külföldi fogadtatásával kapcsolatban.

3. 1. 5. *Midas király*, egy századfordulós művészregény

Az ötödik fejezetet Ambrus legnépszerűbb művének, a *Midas király* című művészregénynek szenteljük, melyben egy rövid

tematikus összehasonlító elemzés is helyet kap. Olyan, a művészregényeket jellemző kulcsmotívumok és kérdésfelvetések mentén mutatjuk be a századforduló magyar művészfigurájának portréját adó regényt mint művészet és valóság, művészet és szerelem kapcsolata, a művészi alkotófolyamat dilemmái, kihívásai.

Két korabeli, fentebb idézett francia művészregénnyel való összevetésre is kitérünk, mely regényeket Ambrus eredetiben olvasta és alaposan ismerte. A regény kulturális referenciáit is számba vesszük: a párizsi és a franciaországi helyszíneket, francia művészeket (elsősorban festőművészeket), francia írókat és irodalmi műveket, a francia színház képviselőit. Emellett az Ambrus által jól ismert, nemcsak a francia, hanem az európai kultúra egyéb jelentős teljesítményeire is történik utalás a regényben. Meggyőződésünk szerint a *Midas király* című művészregény a francia kultúra hatásának egyik legfontosabb és legtökéletesebb lenyomata az írói életműben.

3. 1. 6. Ambrus Zoltán írói hagyatéka

Saját, eredeti filológiai kutatáson (2018–2020) alapul a disszertáció záró, hatodik fejezete, melyben Ambrus olvasmányainak és egykori könyvtárának bemutatása után a budapesti közgyűjteményekben (OSZK, PIM, MTA) őrzött, részben feltáratlan és nagyrészt kiadatlan írói hagyatékáról nyújtunk alapos áttekintést.

Izgalmas példaként és saját eredeti kutatásként az európai, elsősorban francia irodalom hatásaként, befolyásaként értékeljük Ambrusnak a hagyatékban kéziratos feljegyzések formájában

megtalálható aforizmagyűjteményét, mely egyrészt saját tudatos gyűjtésének lenyomata, másrészt erős hajlamot jelez saját aforizmák megfogalmazására.

Kitekintésként, a francia-magyar irodalmi kapcsolatok jegyében, megidézük Aurélien Sauvageot-t (1897–1988) és kultúraközvetítő tevékenységét, aki felfogásunk szerint érdekes francia tükörképe lehet Ambrusnak, francia példaként rokonítható a magyar író sokrétű kultúraátadó tevékenységével.

3. 2. Véggövetkeztés és kitekintés

A disszertáció elkészítése során mindenekelőtt arra törekedtünk, hogy ráirányítsuk a figyelmet egy olyan író feledésbe merült életművére, aki magyar íróként a francia irodalom fáradhatatlan közvetítőjévé válik élete során. Emellett új szempontot adtunk az életmű és az életpálya egészének megközelítéséhez mindazzal, hogy a francia kultúra jelenlétére, hatására és befolyására, a francia-magyar irodalmi kapcsolatok jelentőségére és az író kultúraközvetítő szerepére összpontosítottuk kutatásainkat.

A címnek megfelelően, a disszertáció kettős cél szerint valósult meg. Egyrészt szeretttük volna feltárni egy részben kiadatlan írói életmű és hagyaték sokrétűségét a kissé feledésbe merült újságírói életmű, a ritkán hangsúlyozott műfordítói teljesítmény, a kiadatlan levelezés és a többségében még feldolgozatlan írói hagyaték bemutatásával. Másrészt igyekeztünk megtalálni Ambrus Zoltán életművének helyét és szerepét a francia-magyar irodalmi kapcsolatok történetében kultúraközvetítő tevékenységének

hangsúlyozása által.

A disszertáció elkészítésével azokat a hiányokat akartuk tehát pótolni, melyek Ambrus Zoltán életművének recepciójával kapcsolatosak, valamint a következő várakozásoknak is eleget kívántunk tenni: feltárni, bemutatni, megtalálni a helyét és a szerepét, és ily módon gazdagítani és megújítani az írói életmű egészével kapcsolatos megközelítési lehetőségeket. Meglátásunk szerint az ezen szempontok alapján kirajzolódó perspektíva azt is lehetővé teszi, hogy megragadjuk az írói életmű jelentőségének lényegét. Az ebben a megvilágításban elkészített disszertáció remélhetőleg kedvet ad az olvasó számára Ambrus Zoltán műveinek alaposabb megismerésére és felfedezésére, hiszen számunkra az író műveinek olvasása és újraolvasása kapcsán megszerezhető olvasói élmény öröme az elsődleges.

Felfogásunk szerint Ambrus életművének egésze értelmezhető Don Quijote és a ködlovag figurájának reprezentációja felől, melyet többször is idéztünk a disszertációban. A *Ködlovagok. Írói arcképek* címmel, Thurzó Gábor által szerkesztett és 1941-ben megjelent tanulmánykötet – amelyhez Márai Sándor írt előszót és amelynek címe utalás a Krúdy Gyula által 1925-ben megalkotott kifejezésre, valamint a Petőfi Irodalmi Múzeum az irodalom és társművészetek kölcsönhatását bemutató, 2010–2011-ben rendezett időszaki kiállítására – kiemelten fontos megközelítésünk szempontjából az írói mesterség, az írói hivatás és az irodalmi alkotómunka szerepe és lényege tekintetében. Meggyőződésünk szerint Ambrus 1916-os esszéjében Cervantes *Don Quijoté*jéről szóló gondolatai egyszerre

határozzák meg a művész portréjának mibenlétét Ambrus számára és *alter ego*-jának lehetséges reprezentációit, emellett az író különleges jelentőségét és helyét is kijelölik a magyar irodalomtörténetben.

A mindezen szempontok szerint folytatott kutatás és vizsgálat végül ahhoz a következtetéshez vezetett, mely szerint Ambrus Zoltán méltó helye a francia-magyar irodalmi kapcsolatok terén kifejtett kulturális közvetítő szerepe által jelölhető ki mind a magyar irodalom, mind a francia-magyar irodalmi kapcsolatok történetében, valamint az is bizonyítást nyert, hogy e kulturális közvetítő tevékenység és annak mélyebb elemzése lehet a kulcs az életmű átfogó értelmezésében és újszerű megközelítésében. Emellett egyszerűen azt is megerősítette, hogy az életmű újabb kutatásokra, alaposabb megismerésre érdemes, főként az írói hagyaték még kiadatlan dokumentumainak további feltárásával.

A további kutatások tekintetében érdekesnek és izgalmasnak tartjuk egyfelől a korabeli francia-magyar irodalmi kapcsolatok vizsgálatának folytatását Ambrus kortársainak szélesebb körű beemelésével. Másfelől Ambrus Zoltán gazdag és sokrétű életműve annak lehetőségét is magában hordozza, hogy a jövőbeni elemzések során a prózaművészetet, az elbeszélés és a novella műfaját, valamint olyan egymáshoz közel eső prózai műfajok mint a novella és a regény sajátosságait is alaposabban tanulmányozzuk. Annál is inkább, mivel a századforduló magyar irodalma a novella virágkorát jelenti: a korszak magyar írói a kispróza mesterei, akik regényeket is alkotnak, sokszínű írói életműveik pedig már az irodalmi modernitás felé mutatnak előre. Érdekes lenne tehát ebben az irányban is további

kutatásokat végezni.

Ugyanakkor, véleményünk szerint, Ambrus Zoltán példáján keresztül is folytathatóak a jövőbeni kutatások. Izgalmas lenne az író műveinek és műfordításainak teljességét feltárni a francia-magyar irodalmi kapcsolatok megvilágításában, a francia hatás és befolyás szempontjából, kiegészítve a vizsgált korpuszt Ambrus csak a korabeli folyóiratokban fellelhető írásaival és fordításaival, valamint írói hagyatékának vonatkozó, feltáratlan dokumentumaival.

Úgy gondoljuk, hogy a mindezen megközelítések alapján megvalósuló jövőbeni kutatások– elsősorban Ambrus Zoltán újságírói életművének alapos feltárásával, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött hagyatékának feldolgozásával, fordításai és a folyóiratokban megjelent művei bibliográfiájának, valamint teljes művei kritikai kiadásának és egy teljességre törekvő levelezéskötet elkészítésével – új utakat jelenthetnek az irodalmi újságírás és a magyar próza XX. század eleji megújulásának vizsgálata szempontjából is. Emellett új aspektusokat adhatnak a teljes életmű újszerű megközelítéséhez, mellyel a francia és magyar irodalom közötti kölcsönhatások is különleges és érdekes megvilágításba kerülhetnek.

4. A témában végzett publikációs tevékenység

Szakmai folyóiratokban megjelent tanulmányok:

„Les relations littéraires franco-hongroises dans l’œuvre de Zoltán Ambrus [Magyar-francia irodalmi kapcsolatok Ambrus Zoltán életművében]”, in *Verbum Analecta Neolatina* XIII/2, December 2012, p. 528–538.

„La littérature et les arts – Le phénomène de « la correspondance des arts » à travers l’œuvre journalistique de Zoltán Ambrus (1861–1932) [Az irodalom és a művészetek – A művészetek kölcsönhatásának jelensége Ambrus Zoltán (1861–1932) újságírói életművén keresztül]”, in *Verbum Analecta Neolatina*, XIV/1–2, December 2013, p. 264–272.

„Les relations littéraires et artistiques franco-hongroises à travers les traductions de Zoltán Ambrus (1861–1932)”, in *Revue de Littérature comparée* (Paris), juillet–septembre 2016, 90e année, numéro 359, p. 291–306.

„Deux autoportraits d’écrivains-journalistes à la fin du XIXe siècle : Guy de Maupassant et Sándor Bródy”, in *Revue d’Etudes françaises*, numéro 22, Novembre 2018, p. 95–101.

„Un passeur inlassable de la culture française. Les relations littéraires franco-hongroises à travers les traductions et les critiques de Zoltán Ambrus (1861–1932)”, in *Revue d’Etudes françaises*, numéro hors série *Les relations littéraires entre la France et la Hongrie au XXe siècle*, 2019, p. 33–45.

Szakmai folyóiratokban megjelent recenziók:

Aurélien Sauvageot: *Souvenirs de ma vie hongroise / Magyarországi életutam*, Budapest, Collège Eötvös József ELTE – Institut Français de Budapest, 2013, 351 p. Recenzió in *Revue d’Etudes françaises*, numéro 20, Novembre 2015, p. 239–241.

L’Univers de Gyula Krúdy, sous la direction d’András Kányádi, avant-propos de Michel Crépu, Genève, Éditions des Syrtes, 2015,

296 p. Recenzió in *Revue d'Etudes françaises*, numéro 21, Novembre 2016, p. 235–237.

Konferencia-kiadványokban való közreműködés:

Ködlovagok. Irodalom és képzőművészet találkozása a századfordulón 1880–1914, szerkesztette Palkó Gábor, olvasószerkesztők Kómár Éva, Kőrös Kata, felelős szerkesztő Cséve Anna, a képeket válogatta Bauernhuber Enikő, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2012, 200 p.

„Irodalom és képzőművészet találkozása Bródy Sándor életművében. Egy ködlovag ars poetica a Petőfi Irodalmi Múzeum *Ködlovagok*-kiállítása kapcsán”, in *Mesterkönyvek faggatása. Tanulmányok Gárdonyi Géza és Bródy Sándor művészetéről*, szerk. Bednatics Gábor és Kusper Judit, Budapest, Ráció Kiadó, Ráció–Tudomány 20, 2015, p. 541–553.

Egyéb publikációk:

Ködlovagok. Irodalom és képzőművészet találkozása a századfordulón 1880–1914, a kiállítás katalógusát válogatta, összeállította, szerkesztette Bauernhuber Enikő, Cséve Anna, Kómár Éva, Kőrös Kata; konzultáns Geller Katalin; grafikai terv és tördelés Bieder Anikó és Gelsei Balázs, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2011, 20 p.

Ködlovagok. Irodalom és képzőművészet találkozása a századfordulón 1880–1914. Virtuális kiállítás – DVD-rom, válogatta, összeállította, szerkesztette Bauernhuber Enikő, Cséve Anna, Kómár Éva, Kőrös Kata, látványterv, grafika Cadmium Grafiklab, programozás Monguz Kft., Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2012.